

אוניברסיטת בר – אילן

**הקשר בין שליטה פסיכולוגית של מורים
לבין שינויים במוטיבציה של תלמידים בעת מעבר
לחטיבת הביניים**

מיכל הר-אבן

עבודה זו מוגשת כחלק מהדרישות לשם קבלת תואר מוסמך
בבית-הספר לחינוך של אוניברסיטת בר-אילן.

תשע"ז

רמת גן

תקציר

שינויים הכרוכים במעברים בין סביבה חינוכית אחת לאחרת מלווים בהתמודדויות מגוונות: שינויים בגדילה ובהתבגרות, שינויים ביחסי הגומלין בין הפרט לסביבתו והצורך בהסתגלות לתנאים חדשים (Eccles, 1983). בישראל מתרחש מעבר משמעותי בין סביבות חינוכיות, מבית הספר היסודי אל חטיבת הביניים. המעבר מתרחש כאשר התלמידים כבני 12 ובעודם מתבגרים צעירים, מתוך מחשבה ורצון, ליצור מצב אידאלי לחינוכם, בסביבה חינוכית המותאמת לצרכים הרגשיים, החברתיים והלימודיים שלהם (אופלטקה וטובין, 2008; Byrnes & Ruby, 2007).

לאור החלטת הכנסת בשנת 1968 על רפורמה מקיפה במערכת החינוך בישראל, חטיבות הביניים הפכו להיות המודל של מערכת החינוך בישראל ונעשה מעבר ממודל דו-שלבי הכולל: שמונה שנות לימודים בבית-הספר היסודי (כיתות א'-ח') וארבע שנות לימודים בבית-הספר התיכון (כיתות ט'-י"ב) למודל תלת-שלבי הכולל שש שנות לימודים בבית-הספר היסודי, (כיתות א'-ו'), שלוש שנות לימודים בחטיבת ביניים (כיתות ז'-ט') ושלוש שנות לימודים בחטיבה העליונה (תיכון, בכיתות י'-י"ב) (הכנסת 1971). יישומה של הרפורמה המבנית האמורה נתקל בקשיים ונמשך שנים רבות ובתוך כך נוצרו מבנים שונים של חינוך על-יסודי (וורגן, 2010). כיום במרבית האזורים בישראל מתקיים המבנה התלת-שלבי. אחת ההצדקות לקיומה של חטיבת הביניים היה שהיא תהווה יחידת מעבר בין בית-הספר היסודי, לתיכון (חטיבה עליונה). כלומר, העברת התלמיד מסביבה בה יש תמיכה לימודית צמודה עם מספר מועט של מורים, לסביבת לימודים הישגית המורכבת ממקצועות מרובים ועם מורים רבים (Mills, 1998; Hargreaves, 1986). חטיבות הביניים אמורות היו להציע תוכנית חינוכיות המותאמות לגיל התלמידים, לאפשר את צמיחתם והתפתחותם, ואף להכין את המתבגרים הצעירים לעצמאות, לאחריות אישית ומנהיגות, ובנוסף, לאתר יכולות אינטלקטואליות ולהרבות בתחומי עניין של המתבגרים (אופלטקה וטובין, 2008).

ביצוע המעבר אל חטיבת הביניים, מתרחש במקביל לתקופת ההתבגרות המוקדמת של התלמידים והיא מאופיינת על-ידי השינויים קוגניטיביים, רגשיים וחברתיים מגוונים

(Arnett, 1999). למשל, מחקרים קודמים מצאו כי לשילוב המעבר ותקופת ההתבגרות יחדיו מוביל לירידה בהישגים הלימודיים (וורגן, 2010; Anderman & Midgley, 1997), ירידה בהערכה העצמית ובדימוי העצמי של התלמיד (פלום ומלך, 1989; Gunter & Bakken, 2010), עלייה ברמת המתח ובסימפטומים גופניים ופסיכולוגיים (בן חנוך, 1989; Lohaus, Elben, Ball, & Klein-Hessling, 2004), עלייה בשימוש באלימות (רש, 2008; Roeser & Eccles, 2000) ועלייה בכמות התלמידים הנושרים ממערכת החינוך (כוח המשימה הלאומי לקידום החינוך בישראל, 2005; Rumberger & Thomas, 2000). יחד עם זאת, מחקרים הצביעו שלמעבר לחטיבת הביניים עשויה להיות השפעה חיובית על ההיבט החברתי ועל התפיסה העצמית של התלמידים (Cantin & Boivin, 2004).

מחקרים קודמים ממקומות שונים בעולם, שהשוו בין אוכלוסיית תלמידי כיתות ז' אשר ביצעו מעבר אל חטיבת הביניים וכאלו שלא ביצעו מעבר אל חטיבת הביניים, מצאו כי בתחום המוטיבציה השפעות המעבר לחטיבת הביניים שליליות; מעבר זה מאופיין בירידה במוטיבציה (Eccles & Roeser, 2009), בירידה בתפיסות התלמידים את היכולות שלהם (Anderman & Midgley, 1997; Simmons & Blyth, 1987), בירידה ברמת המוטיבציה הפנימית (Gottfried, Fleming, & Gottfried, 2001), בתחושת מסוגלות עצמית נמוכה יותר (Simmons & Blyth, 1987) ובירידה בעניין שהתלמידים מגלים בלמידה בבית-הספר (Wigfield et al., 2007).

במחקרי זה, התיאוריה המחקרית המובילה היא תיאורית "ערך-הציפייה" (Eccles, 1983), בה אקלס מגדירה את הערך שהאדם מקנה למשימה כגורם מוטיבציוני מרכזי, אשר מורכב מארבעה סוגים שונים של ערכי משימה: עניין, הגשמה, תועלת, ומחיר (Eccles, 1983). ערך העניין, מתייחס להנאה הפנימית של מבצע הפעילות, מן הפעילות עצמה. בחירה בעשיית הפעילות מתוך הערכת הפעילות כמסבה הנאה ו/או כמאתגרת. ערך ההגשמה, מוגדר כחשיבות האישית להצלחה במשימה, כאשר הבחירה להשתתף במשימה נעשית מתוך הזדהות עם הערכים שהפעילות מייצגת. ערך התועלת, מתייחס לאופן שביצוע משימה מתאים לתוכניותיו העתידיות של הפרט ולרווח עבורו. הפעילות הינה אמצעי להשגת מטרה כלשהי. ערך המחיר, מתייחס לדברים שעליהם הפרט צריך לוותר

או להפסיד בכדי לעשות משימה כלשהי, ולמאמץ הצפוי שהוא צריך להשקיע בעשיית המשימה (Eccles, 2005). ערכי המשימה החיוביים, כלומר אלו המנבאים תוצרים חינוכיים אדפטיביים, הם: עניין, הגשמה ותועלת, ואילו ערך המשימה השלילי (נמצא קשור לתוצרים חינוכיים שאינם אדפטיביים) הוא המחיר. אקלס (Eccles, 2005), התמקדה במחקרה על האופן שבו הצפיות להצלחה, והערכים של הפרט, משפיעים על הבחירות שלו, ביצועיו והתמדתו. הצפיות והערכים מושפעים מאמונות, כגון: תפיסת היכולת, תפיסת קושי המשימה, מטרות הפרט וזיכרונותיו הרגשיים הקשורים להישגים (Wigfield et al., 2007).

מחקר זה, הינו מחקר אורך הבוחן את ההשפעה של המעבר אל חטיבת הביניים, על הערכים השונים של לימודי המתמטיקה. במחקר תהיה בקרה על משתנים נוספים שנמצאו רלוונטיים במחקרים קודמים; ציונים קודמים, מגדר ושליטה פסיכולוגית. שליטה פסיכולוגית מהותה מניפולציה פולשנית רגשית (Barber, 1996), הינה סוג של כפייה שלילית וחודרנית המאופיינת בעוונות כלפי הפרט (Silk, Morris, Kanaya, & Steinberg, 2003).

המתודה המחקרית של מחקר זה הינה מחקר אורך שנפרש על פני שנתיים, וכולל ארבע מדידות חוזרות: בתחילת כיתה ו' ובסופה, ובתחילה כיתה ז' ובסופה, וזאת תוך השוואה בין תלמידים שעברו מבית-הספר היסודי אל חטיבת הביניים, אל מול אלו שהמשיכו ללמוד בבית-הספר היסודי, מבלי לעבור לחטיבת הביניים. המדדים השונים נבדקו באמצעות מספר שאלונים שתוקפו בעבר: מידת העניין, התועלת ותפיסת המחיר של התלמידים, נמדדו באמצעות שאלון של ערכים אקלס ועמיתיה (Eccles et al., 1993); רמת השליטה הפסיכולוגית המורגשת על ידי התלמידים, נמדדה באמצעות שאלון של תפיסת השליטה הפסיכולוגית של המורים (Madjar, Nave & Hen, 2013).

מספר ממצאים נמצאו במחקר זה: **הממצא הראשון**, קיום קשר חיובי בין המדדים האדפטיביים - עניין ותועלת, וכן קשר חיובי בין המדדים הלא אדפטיביים - מחיר ושליטה פסיכולוגית, לצד קשר שלילי בין המדדים האדפטיביים למדדים הלא אדפטיביים. ניתוח המתאמים בין המדדים, תומך בממצא וכן, בתוקף המבנה של השאלונים שבהם נעשה שימוש. המעבר לא נמצא קשור לרמת העניין, אך מספר משתנים אחרים הסבירו את רמת

העניין של התלמידים : תלמידים עם ציונים גבוהים יותר במתמטיקה, מביעים עניין גבוה יותר במקצוע והם מדווחים גם על מחיר נמוך יותר מהמקצוע, כמו כן, תלמידים בניס מביעים עניין גבוה יותר במקצוע המתמטיקה ומדווחים על מחיר נמוך יותר בהשוואה לבנות.

הממצא השני הינו, כי בקרב כלל התלמידים, לאורך זמן (עם העלייה בגילם) נצפתה ירידה קבועה בערך המשימה האדפטיבי- התועלת. למשתנה הציונים במקצוע המתמטיקה נמצאה השפעה לאורך זמן שמתבטאת בירידה במשתנה האדפטיבי- התועלת. אצל נבדקים שהיו בעלי ציונים גבוהים במתמטיקה, הירידה במשתנה התועלת נמצאה קטנה ומתונה, לאחר המעבר לכיתה ז'. לעומת זאת, אצל תלמידים שהיו בעלי ציונים נמוכים במתמטיקה, הירידה במשתנה התועלת הינה יותר מהירה. המונח "אפקט מתיו", של סטנוביץ (Stanovich, 1986) מתחבר אל ממצא זה, תלמידים שציוניהם היו גבוהים במתמטיקה מפיקים תועלת גבוהה יותר ממקצוע המתמטיקה, לעומת תלמידים שציוניהם היו נמוכים במתמטיקה, המפיקים תועלת נמוכה יותר ממקצוע המתמטיקה. בנוסף, באופן כללי, המשתנים : ציונים, מגדר, שליטה פסיכולוגית ומעבר בית ספר נמצאו קשורים לעניין במתמטיקה בדומה למחקרים קודמים.

הממצא השלישי הוא, שהתלמידים שעוברים מבית-הספר היסודי, אל חטיבת הביניים, עוברים משליטה פסיכולוגית נמוכה אל שליטה פסיכולוגית גבוהה יותר. בעוד התלמידים שלא עוברים מבית-הספר היסודי אל חטיבת הביניים עוברים משליטה פסיכולוגית גבוהה אל שליטה פסיכולוגית נמוכה יותר.

הממצא האחרון הוא, לאורך זמן ערך המשימה האדפטיבי- תועלת, מושפע מרמת השליטה הפסיכולוגית שהתלמיד חווה. כלומר, אצל תלמיד אשר עבר משנת לימוד שבה התפיסה של השליטה הפסיכולוגית שלו הייתה נמוכה אל סביבה בה השליטה הפסיכולוגית גבוהה יותר, נצפתה ירידה בתועלת. לעומת זאת, אצל תלמיד אשר עבר משנת לימוד שבה התפיסה של השליטה הפסיכולוגית שלו הייתה גבוהה אל סביבה בה השליטה הפסיכולוגית נמוכה יותר, נצפתה עלייה בתועלת.

חידושו העיקרי של מחקר זה הינו בבדיקה ובהשוואה של השימוש בפרקטיקת שליטה פסיכולוגית בשתי הסביבות החינוכיות השונות : בית-הספר היסודי וחטיבת הביניים, ובהשפעתם הכוללת על ערכי המשימה של מוטיבציית "ערך- הציפייה" : עניין,

תועלת ומחיר, וזאת בהקשר החינוכי- מקצוע המתמטיקה. מחקר זה בעל פוטנציאל לתרומה מחקרית ויישומית מעצם היותו עוסק במספר מדדים אשר השפעתם נבדקה במקביל, ושילובם עשוי להעמיק את הידע בפרקטיקות השונות. ניתן להסיק ממחקר זה, כי סביבה חינוכית המותאמת לצורכי המתבגרים הינה משמעותית למתבגרים, ללא קשר לביצוע מעבר לחטיבת הביניים, או הישארות בבית- הספר היסודי. סביבה מותאמת תכלול תמיכה בתלמידים, תאפשר אפשרויות והזדמנויות בחירה, תיתן מענה רגשי ובה יהיה אקלים חינוכי וחברתי מיטבי והימנעות משימוש בפרקטיקות של שליטה פסיכולוגית. סביבה חינוכית מעין זאת תהיה בעלת השפעה משמעותית על ערכי המשימה המוטבציוניים השונים.